

Др Ратомир Миликић
научни саветник
Институт за савремену
историју
rasamilikic@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6412-3796

Неофицијелни француски произвођачи српских/југословенских одликовања до 1941. године

Део други – медаље и споменице

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД
ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

DOI: 10.65627/zrnmuc.2026.56.6

UDK: 351.856.2(=163.41)"1911/1941"

Примљен/Received: 6. 1. 2026.

Прихваћен/Accepted: 1. 4. 2026.

Апстракт: Овај рад представља друји део шире студије о француским произвођачима одликовања Краљевине Србије/СХС/Југославије. У њему се, на основу деценијској проучавања музејских збирки, аукција, као и фалеристичкој материјала дослујној на интернету, идентификују произвођачи одликовања (медаља и споменица) ван државних поручбина. Највећи број таквих примерака одликовања потиче управо из Француске. У досадашњој стручној литератури изостала је њихова прецизнија идентификација. Овај рад представља први решењу тој питања.

Кључне речи: фалеристика, Краљевина Србија, Краљевина СХС/Југославија, Француска, медаље, одликовани

Медаље и споменице чине најшири сегмент одликовања којима једна земља може да награди заслужне појединце, како међу својим грађанима, тако и међу страним субјектима. Медаље су додељиване још у Римском царству и представљале су основу и најширу базу онога што зовемо одликовања. Ордени су настајали знатно касније и изворно су означавали привилегију племства и највећим делом су били њему намењени. Тако је остало све до позног модерног доба. Медаља је најчешће додељивана за посебне заслуге у ратним (касније и мирнодопским) условима. Прво су биле додељиване медаље за храброст, а затим и за разне врсте заслуга и оданости. Битна карактеристика медаља била је њихова широка распрострањеност, јер су их за подвиге на бојном пољу равноправно могли добити и генерали и најобичнији, мобилисани војници.¹

[1] Прве медаље у Срба биле су страна признања која су појединци добијали у неком од страних царстава, пре свега у Русији или Хабзбуршком царству, да би потом крајем XVIII века руски

цар Павле I послао Црној Гори читав један контингент медаља. Прва медаља искована у некој српској земљи била је Сребрна медаља за храброст коју је 1841. године дао да се изради владика Петар II Петровић Његош. Шест година касније, 1847, Његош је установио и Златну медаљу Милоша Обилића. Обе су се додељивале за доказану храброст појединаца. У Србији је прва медаља била Споменица Светоандрејске скупштине 1858. године. Систем и број медаља се у обе српске државе у наредним деценијама вишеструко увећавао, како оних званичних, тако и оних које су емитовале поједине националне установе (Народно позориште у Београду...) или које су чак емитоване ван граница обе државе (посебно у време балканских ратова). У Кнежевини/Краљевини Србији њихов број превазилази све степене свих ордена и они покривају најразличитије друштвене категорије и заслуге појединаца. Ако од медаља одвојимо споменице, које су биле израђене за све војне сукобе од друге половине XIX века, као и за све важне политичке догађаје, пре свега под последња два владара из династије Обреновић (ступање на престо, миропомажане, проглашење Краљевине, државни удар од 1. априла, пола века од Светоандрејске скупштине 1898...), али и заступање на престо краља Петра Карађорђевића, медаље су биле додељиване за војничке врлине, ревносну службу (војну), грађанске заслуге и свакако за храброст, али и за услуге Краљевом дому. Све су те медаље, по правилу, могле имати више класа. По успостављању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца/Југославије, преузета су сва одликовања из Краљевине Србије, али је временом придодато неколико нових (као, рецимо, Орден Југословенске круне), па је тако било и међу медаљама. Поред војних медаља за појединачне струке, које су проширене и допуњене, најзначајнија је Медаља за пољопривреду. Црвени крст је такође додељивао

У раду желимо да укажемо на постојање медаља Краљевине СХС/Југославије које су израђене у Француској, мимо званичних набавки у медаљарској компанији Артис-Бертрана (Arthus-Bertrand).² Идентификовали смо бар још две медаљарске компаније које су израђивале српска/југословенска одликовања у Француској. Као што смо и у претходном делу истраживања учили, поред званичних примерака које је без сваке сумње наручила Краљевина Србија/СХС, у Француској су настајали и други, слични примерци медаља, који су налазили свој пут до одликованих лица. Да ли је у питању била пракса фалсификовања? Не, никако. Најчешће су то медаље и споменице које су француски и други држављани, одликовани тим одликовањима, могли сами да купе.³ Управо је

и орден и медаље. Литература о српским и одликовањима Краљевине Србије/СХС/Југославије није занемарљива, али се углавном мало или недовољно бави проблематиком типолошких разлика у производњи одликовања. Свакако, пре свега истичемо капитална дела: Pavel Car, Tomislav Muhić, *Serbian and Yugoslavian Orders and decorations from 1859 to 1941* (Vienna: Verlag Militaria, 2009), као и њихово слично (али не и исто) дело Pavel Car, Tomislav Muhić, *Odlikovanja Srbije i Jugoslavije od 1859. do 1941* (Vienna: Verlag Militaria, 2009), али и Драгомир Ацовић, *Слава и часић – одликовања међу Србима, Срби међу одликовањима* (Београд: Службени гласник, 2013). Такође, упућујемо још и на следеће радове: Мила Пилетић, *Одликовања југословенских народа XIX и прве половине XX века (до 1941)* из збирке *Војног музеја у Београду* (Београд: Војни музеј, 1987); Душанка Маричић, *Одликовања Црне Горе, Србије и Југославије 1841–1960* (Београд: Војни музеј, 1994); Boris Prister, *Odlikovanja* (Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, 1984). Томе придодајемо и први део овог истраживања: Ратомир Миликић, „Неофицијелни француски произвођачи српских/југословенских одликовања до 1941. године: Део први – Ордење“, *Зборник радова Народног музеја LV* (2025), 49–69.

[2] У даљем тексту АБ.

[3] Посебан проблем за савремене истраживаче представља пракса доделе одликовања страним држављанима и припадницима савезничких војски током Великог рата. Неки су своја заслужена одликовања добили на фронту, неретко и од самог регента Александра Карађорђевића, али су на указе чекали по више година, неки и више од деценије. Опет, постојала је пракса да све савезничке војске по свом нахођењу поделе одређене контингенте одликовања другог савезника, па се дешавало да се дуго чека на њихову стварну доделу. Поред тога, Краљевина Југославија је више од деценије по завршетку Великог рата донела пропис којим је омогућено да сви француски војници могу да остваре право на ношење Споменице 1914–1918, у случају да су службовали у Србији или са српском војском на Солунском фронту у Великом рату. Управо је то и отворило простор да се мање француске медаљарске компаније укључе у производњу српских/југословенских одликовања, јер је за њима постојала потражња у Француској.

стога уочљиво да медаље које се могу пронаћи у Француској, а које су урађене у неофицијелним серијама, представљају оне које су додељиване страним лицима, а не оне које су биле доступне српским/југословенским држављанима.

Посебну препреку проучавању историје фалеристике (медаљарства) у Срба представља одсуство архивских фондова из којих би се могло утврдити како је текла државна израда појединих медаља и споменица. Истина, могућно је установити неке корисне аналогije, а срећна је околност и то што су племенити метали у Аустроугарској морали бити жигосани, па можемо одредити бар неке произвођаче и земље у којима су медаље/споменице израђиване⁴, јер су током деценија израде под Обреновићима (до 1903) и начелно све до Великог рата (1914–1918) медаље израђиване од сребра или од позлаћеног сребра/бронзе. Опет, како су се прописи разликовали од земље до земље, и даље можемо само да нагађамо где су произведене поједине прве српске медаље за војне заслуге. Вероватно је у питању Руско царство, на шта указују спољне одлике (начин качења врпце на алку и сл.), али не постоји веродостојна архивска грађа (наруџбине, спроводнице терета, рачуни и слично) којима би се то прецизно потврдило. Посебан проблем огледа се у томе што су медаље, по правилу, израђиване у две класе, златној и сребрној. Златна је најчешће израђивана од позлаћене бронзе која готово никада није жигосана, знатно ређе је као материјал за израду коришћено позлаћено сребро, док су само у изузетним случајевима медаље израђиване од правог злата (иако назив упућује на то).⁵ Временом,

[4] То не важи за Руско царство: иако неке од првих српских медаља за храброст урађене у сребру носе све одлике руске производње (облик, начин качења алки, дебелина...), оне нису биле жигосане, мада је то било законом прописано у Русији. Зато смо (за сада) ускраћени за одговор где су биле исковане те прве медаље за храброст из Српско-турског рата 1876–1878. године.

[5] Према каталозима произвођача, одликовани је могао о свом трошку да наручи код медаљарске радионице примерак одликовања у неком племенитом металу (злату, сребру), па чак

нарочито од велике економске кризе почетком тридесетих година XX века, и сребро у изради нижих редова замењује посребрена бронза (и друге легуре), што значајно смањује трошкове израде за државу, али и умањује шансе да се правилно идентификују произвођачи појединих медаља.

Споменице представљају посебан вид медаља који се додељује за учешће у поједином догађају, за обављање предане вишегодишње/вишедеценијске службе, а у војном сегменту за учешће у поједином рату/бици. Пошто нису додељиване за индивидуалне подвиге, споменице су, начелно гледано, најнижи ред одликовања (иза медаља). Опет, у српској историји постоји једно јасно одступање од тог правила, јер је Албанска споменица⁶, због значаја историјског догађаја и симболике Албанске голготе, била издигнута на пиједестал међу осталим таквим признањима и стављена у пресеансу одмах иза ордења и далеко изнад свих медаља, осим оних за храброст. Све споменице, укључујући и Албанску, урађене су најчешће у бронзи и другим легурама неплеменитих метала, јер је то било далеко најисплативије за земљу, због великог броја додела: у неким случајевима биле су и стотине хиљада наручених/израђених споменица. Зато је често готово немогуће идентификовати произвођаче појединих модела, осим ако се не пронађу архивски материјали или, пак, каталози самих медаљарских предузећа, у којима можете поуздано идентификовати поједине примерке везане за ове просторе.⁷

и да наручи тзв. „луксузну верзију“ (иначе веома популарну у Француској) где се одликовање додатно украшавало бојеним кристалом, па чак и дијамантима и рубинима. Тако су одликовања поред знака престижа уједно постајала и модни детаљ.

[6] Законски назив је *Споменица за верност оцабини 1915. године*, али је одмах по установљењу у народу и војсци прихваћен назив Албанска споменица, због Албанске голготе и страшног страдања Срба при повлачењу кроз Албанију у зиму 1915/1916. године.

[7] Најчешће се та идентификација своди на то да се насумично траже каталози производа медаљарских фирми, па се методом елиминације или (знатно ређе) идентификације, проширују знања о појединим емисијама наших медаља и споменица. Свакако, поједини произвођачи су стављали

Медаље и споменице су у нашој фалеристичкој историји доминантно емитовали држава и поједини државни органи. Такође, емитовале су их и поједине организације које су биле добоко усађене у државни систем, а то се пре свега односи на Црвени крст (та одликовања су била чак уврштена у ред државних и имала су и међународни карактер), као и на поједине друге организације наслоњене на државу (ватрогасна служба) и организације ветерана.⁸

Када се сагледа колики је проблем идентификовати све медаље и споменице које је Краљевина Србија/СХС/Југославија наручила, јасније су димензије тешкоћа с којима се суочавамо када треба одгонетнути порекло и судбину оних појединачних примерака које су одликовани сами набављали у француским медаљарским компанијама, када те компаније нису спадале међу званичне снабдеваче балканске Краљевине. Често је то „лутање по магли“. Ипак, неколико примерака које смо у могућности да анализирамо омогућују важне увиде и продубљују истраживање историје српске фалеристике.

Поред досад наведених одликовања, у овом раду се појављују и два одликовања чија позиција није јасно назначена. За Крст милосрђа законодавац у Краљевини Србији наводи да је у питању медаља, али тај Крст у сваком погледу пре одговара ордену за заслуге у бризи око рањеника (претежно се додељивало странцима у Великом рату и медицинском особљу и добровољцима који су помагали војне напоре као цивили у току оба балканска рата). Сличан је случај

свој потпис на неке од споменица, што идентификацију чини веома очигледном.

[8] Посебан пример емисије ветеранских медаља представља „Крст захвалности“ које је установило *Удружење официра инвалида и рањеника болесних и осакатених*. Претпоставља се да је поменути крст (споменичког карактера) био израђен у некој домаћој медаљарској компанији и да је имао две класе. Његово додељивање довело је до својеврсног дипломатског скандала половином тридесетих година XX века, јер се испоставило да су неке међународне доделе биле инициране првенствено новчаним контрибуцијама Удружењу или његовим представницима.

и са Ратним крстом 1941–1945, за који ни не постоји сачувани акт о оснивању, те би неко могао неправилно да га идентификује као споменицу, што он никако није. И један и други Крст пре би могли да се идентификују као ордени (или, пак, одличја) јер су били намењени за лична постигнућа (што споменица није), а у ношењу су се носили одмах иза ордења (и медаља за храброст).⁹

У овој студији, представљамо само она одликовања која су на неки начин вероватно везана за Француску и тамошње радионице. За неке од примера имамо јасне доказе, за неке снажне претпоставке, а неки од примерака су доказано набављени у Француској, па се може претпоставити да из ње и израдом потичу. За неке ни то не мора да буде случај, али оно што им је свима заједничко јесте да су до сада произвођачи били непознати или неразјашњени.¹⁰ У раду ћемо покушати да бар неке од њих идентификујемо. Као пример може да послужи Медаља за храброст Милош Обилић која је у Француској свакако израђивана и званично и мимо званичне државне поруџбине, о чему сведоче бројни подаци и чињеница да је та медаља присутна у неколико каталога различитих медаљарских радионица у Француској. Опет, иако овде наводимо само оне примере који су на неки начин везани за Француску, морамо истаћи да су се исте медаље производиле и у неколико

домаћих медаљарских компанија, али свакако и у некој другој (за сада неидентификованој) иностраној медаљарској компанији; на то страно порекло несумњиво упућују погрешно размакнута слова у речима написаним на медаљи, што тешко да би могло да се веже за било чију производњу у Краљевини Југославији.¹¹

Као што смо указали и у претходном раду, до сада опсервирана одликовања у бројним музејским поставкама¹², приватним збиркама, као и у архивама аукцијских кућа¹³, указују на то да су српски и југословенски грађани били по правилу одликовани медаљама које припадају званичним државним наруџбинама или онима које су могле да се набаве у продавницама Официрске задруге.¹⁴ Чак и када су због истрошености од ношења набављали допунске примерке, југословенски официри су се за приватне набавке опет обраћали званичним произвођачима.¹⁵ Стога се може с великим степеном поузданости закључити да су ретке примерке медаља (и споменица, који су њихова подврста) који су израђивани мимо официјалних набавки, а потичу из француских, руских, па чак и италијанских, те британских и још неколико неидентификованих радионица, по правилу наручивала

[9] Како у српској фалеристици до тада није било сличних паралела, осим делимично Медаље кнегиње/краљице Наталије, додељиване за ратне напоре (искључиво) женама у Српско-турском рату 1876–1878. и Српско-бугарском рату 1885. године, аналогија се пре мора тражити у Француској где постоји одликовање Ратни крст, који се градира према заслугама појединца, те слична цивилна одликовања. Она не спадају ни у категорију ордења, нити у категорију медаља, већ се налазе између њих две.

[10] Овде морамо да сами себе демантујемо и дамо исправку претходног дела рада. На основу још једног пронађеног примерка (у приватној колекцији у Аустралији), испоставило се да орден који смо идентификовали као трећи модел Ордена белог орла са мачевима француске компаније „Делан“, уопште није израђен у тој медаљарској фирми. Урађен је, уз све сличности и свакако по узору на њихова два модела, у француској медаљарској компанији „Адриен Шобијон“, о чему сведочи кутија у којој се налази. То је још један у низу доказа колико има препрека и непознаница у проучавању историје српске фалеристике.

[11] У овом раду даћемо преглед оних медаља које везујемо за Француску, али и тај конкретни пример, за који не постоје докази да потиче из Француске, али по свему судећи није израђен ни у Краљевини Југославији.

[12] Историјски музеј Србије, Народни музеј Србије, Војни музеј у Београду, Завичајни музеј у Јагодини, те Музеј легије части у Паризу.

[13] Пре свега на сајту <https://www.emedals.com/>

[14] Од произвођача у Краљевини Југославији то су пре свега били „Сорлини“ из Вараждина, Ковница А.Д. из Београда, „ГК“ (Griesbach i Knaus) из Загреба. Истовремено, у међуратном периоду поједина одликовања су у мањим серијама израђивале и медаљарске компаније у Аустрији и Немачкој и она су се често могла наћи у продаји у Официрској задрози, што их чини полувзваничним наруџбинама.

[15] Посебно је важан био пропис по коме су војна лица увек морала на својој свакодневној униформи да носе истакнуто највише одликовање које су имали, али које се свакодневном употребом додатно хабалом и трошило, па су официри најчешће посезали за набавком још једног примерка. Како је то било о њиховом трошку, нема сумње да су тражили најповољније могућности и најјекономичнија решења.

одликована лица из тих земаља и области. Такође је извесно да су нека одликовања додељена током Другог светског рата, као и непосредно после њега, али су околности у којима се то догодило остале недовољно познате.¹⁶ Претпостављамо да су одликовања која су додељена у том периоду претежно потицала из предратних залиха које су се стицајем прилика налазиле ван окупираних земаља (по дипломатским представништвима). Такође, велики произвођач краљевских одликовања међуратног периода, „Браћа Игенен“¹⁷, налазио се у неокупираној Швајцарској, те је било могуће да се и тамо набави извесан број примерака. Такође је познато и неколико примерака југословенских одликовања који без икакве сумње припадају британској ратној производњи.

Крст милосрђа

Крст милосрђа је установио краљ Петар Карађорђевић у време балканских ратова како би се наградили појединци који су се посебно истакли у „ревностној, уредној и преданој нези, пожртвовању и указаној услузи

и помоћи рањенима и оболелим војницима у рату и миру, за време епидемија, пожара, поплава и глади“.¹⁸ У пракси, додељиван је само током балканских и Првог светског рата.

Ово одликовање, које је законодавац прописао као медаљу за специфичне заслуге, а у пракси је по свему било ближе ордену него медаљи и највећи број одликованих представљао је стране здравствене раднике који су помагали српској војсци 1914–1918, а од којих је највише било жена. Испоставило се да су ово одликовање и Орден светог Саве били, поред Ордена и Медаље Црвеног крста, једина одликовања којима су могле бити награђене заслужне жене.

Крст Милосрђа је израђен у форми малтешког крста, где је свака страница крста подељена у два крака. Урађен је од позлаћене бронзе (познати су и примерци од сребра), пречника 39 mm. У центру крста налази се црвено емајлирани кружни медаљон прототипа 16 mm. У њему се, у зависности од емисије (модела), налазе варијације на законски текст „Рањенима и болеснима за негу 1912“. Прва и друга верзија су се издвајале по томе што су године „1912“ или „1913“ биле у централном делу медаљона на аверсу, док је трећа имала мото „за негу“, а испод тога годину „1912“. Све верзије Крста имале су на реверсу у медаљону двоглавог крунисаног орла са грбом Краљевине Србије на штиту на грудима.

Не зна се тачно ко је почео да производи првобитне верзије Крста милосрђа, али је број сачуваних примерака пре треће верзије веома мали. Од тада са сигурношћу званичну производњу овог одликовања преузима швајцарска компанија „Браћа Игенен“. Поред ње, за потребе одликованих Француза, француске медаљарске компаније израђују своје примерке. Занимљиво је да веома често примерци израђени у Француској, уместо законом прописане врпце небеско плаве моарираних свиле, имају

[16] Ratomir Milikić, „Dodele odlikovanja Kraljevine Jugoslavije u emigraciji 1941–1945.“, *Istorija 20. veka II* (2017), 85–99.

[17] Швајцарска медаљарска компанија „Браћа Игенен“ (*Hugenin Freres, Le Locle*) из најзападнијег, франкофоног дела Швајцарске, познатог по производњи сатова. Компанију су 1868. године основала двојица браће, Фриц и Албер Игенен, и првобитно се бавила гравирањем сатова, а тек од 1886. почели су да израђују медаље, задржавајући производњу сатова. Почетком XX века почињу и са производњом одликовања, које су пратили висок квалитет, али и модерни технички аспекти њихове израде (најмодерније машине) и савремени технички процеси, који су у много чему заменили ручни рад (осликавање у емајлу и сл.). У међуратном периоду и ковница новца у оквиру компаније „Игенен“ почиње да ради велике серије кованица за многе земље. Израђивали су одликовања за бројне европске земље, попут Пољске, Грчке и других. Није позната тачна година успостављања сарадње са Краљевином Србијом/СХС (свакако из времена пред Велики рат), али су од 1921. године преузели производњу готово свих одликовања Краљевине, а израдили су и прву серију Ордена југословенске круне, као и многе друге медаље. Прва српска одликовања произведена у тој компанији била су Крст милосрђа и Медаље Друштва црвеног крста Краљевине Србије, што је отпочело још у доба балканских ратова. Сарадња југословенског двора са компанијом „Браћа Игенен“ наживела је и Други светски рат, јер су поједини примерци за Двор испоручени и током и након њега.

[18] *Српске новине*, бр. 128, год. LXXX, 13. VI 1913.

Слика 1

Слика 2

црвену врпцу, што у Француској указује на ратну доделу. Према доступним каталозима знамо да су их израђивале компаније „АБ” и „Делан”, али не можемо прецизно разјаснити која потиче из које радионице, као и да ли су у питању само те две медаљарске компаније које су у Француској израђивале ово одликовање.

Позлаћена бронза. Трећи модел, производња непознатог француског произвођача. Одлично очуван, доњи део левог крака се благо повио уназад. Висок степен детаља и потпуна позлата. Ушица је од савијене позлаћене дебеле жице са кружном алком. Начин качења и начин обраде кракова крста одудара од производње „Браће Игенен”. Врпца је ненаменска (црвена), али потиче из периода доделе. Набављен је у Француској, али је српски тип ношења, врпце пресавијене у тругао (тежина: 13.67 g). Слика 1-2.

Варијанта са одвојеним централним медаљоном, тзв. пети, непознати модел.

По свему личи на претходни модел, са истим елементима централног медаљона (За негу /рањеника и болесника/ 1912), али са извесним разликама у словима у медаљону. Црвени емајл на аверсу и реверсу медаљона је нешто светлији. Главна карактеристика модела је одвојиви централни медаљон, где су одвојено спојени аверс и реверс са телом ордена са танким иглицама. Гранулација на крацима је нешто другачија (грубља) од претходног модела и мање се уочавају ивице на

Слика 3

Слика 4

крацима крста. Алка у надвишењу је нешто шири и пљоснатија него код претходног ордена. Такође има црвену врпцу, што није по пропису, али је српски тип ношења, пресавијена у тругао. Набављен је у Француској (тежина: 12.86 g). Слика 3-4.

Ратни крст 1941–1945¹⁹

У литератури се може пронаћи податак да је, хронолошки гледано, најстарија југословенска споменица Другог светског рата *Рајни крст 1941–1945*, али је то мало вероватно, јер то одличје није могло да добије свој коначни облик све до окончања рата маја 1945. године. Споран је и сам датум установљења Ратног крста 1941–1945. Сједне стране, у релевантној литератури²⁰ наводи се да је то одликовање установљено о краљевом рођендану у септембру 1943. године. С друге стране, нема сумње да нацрт одликовања, као и његов назив, потичу из најранијег послератног периода. И даље је недовољно познато да ли је иницијална намера била да се ово одликовање додељује за појединачне заслуге у Другом светском рату, опет по узору на француски Ратни крст или на поједина британска одликовања, што би га

[19] Ратомир Миликић, „Прилози за историју српске фалеристике у Другом светском рату”, *Зборник радова Народни музеја* LIII (2023), 27-44.

[20] Д. Ацовић, *Слава и часћ...*, 157.

окарактерисало као одликовање – ближе ордену него медаљи, а посебно споменици. Послератним прописима, Ратни крст је претворен у споменицу учесника Другог светског рата који су се борили на страни међународно признате Владе у Лондону. Право на ту споменицу имали су припадници ЈВуО, припадници војске и других државних органа у емиграцији који су се активно борили за ослобођење окупираних отаџбина, а каснијим изменама Статута, и припадници савезничких (западних) војски.²¹

Постоје два модела овог одликовања и бар још две подваријанте, а уочавају се и неке различитости у ковањима међу израђеним емисијама.²²

Први модел, прва варијанта. Произведен у Великој Британији (вероватно медаљарска компанија „Спинк“) одмах након Другог светског рата. Димензије: 39x48.3 mm.

Крст на аверсу има лик југословенског ратника на медаљону (златни медаљон, уоквирен белим и црвеним емајлираним круговима). У белом пољу се налазе исписане године „1941–45“. Крст је од плавог емајла, а између кракова се налазе позлаћене сабље. Над крстом је фиксирана златна круна са црвеном емајлираним испуном.

Реверс медаљона није емајлиран и на њему се налази лик ђенерала Драгољуба Михаиловића уокружен текстом: IN MEMORIAM 1941–45. На реверсу се у врху налази и ознака за сребро (925). Кроз јабуку на круни пролази кружна алка за орденску врпцу. Она

Слика 5

Слика 6

се састоји од следећих поља: по средини је плава пруга, са чије су леве и десне стране по једна бела и црвена пруга. По средини белих пруга иде по једна танка црна линија (тежина: 22.99 g).²³

Друга варијанта истог модела емитована је касније, вероватно шездесетих година XX века, и била је доступна ширем кругу ветерана, претежно других савезничких војски, који су овај Крст добијали након што би се обратили Краљевској канцеларији Петра II (1923–1970). Она је веома слична претходном моделу. Разлика се огледа у материјалу израде (нема ознаке за сребро) и у томе што на реверсу медаљона нема лика Драгољуба Михаиловића. Разлика је и у ручкама сабљи и у лику војника на аверсу. Врпца у овој верзији има једнаке уздужне пруге плаве, беле и црне боје. На примерку у који смо имали увид, кроз белу пругу је ручно нацртана (фломастером) црна линија. Види се да је качење било помоћу игле заденуте кроз врпцу (тежина: 17.86 g). Примерак о коме је реч припадао је пољском ветерану из САД. Слика 5-6.

[21] Д. Ацовић, *Слава и час*..., 158.

[22] О том одликовању објављен је прегледни рад у коме су по први пут сабрани сви његови модели и варијанте. Иако су аутори веома детаљно описали разлике у емисијама Споменице, изнели су и неке претпоставке које за сада нису историјски потвђене. То се пре свега односи на хронолошки ред емитовања појединих модела. Осим тога, настала је извесна забуна тиме што су наведене две варијанте другог модела. То, међутим, није доказано постојањем одговарајућих примерака, већ је доступан само један примерак без лика ђенерала Михаиловића на реверсу (што би могла да буде последица отпадања медаљона са његовим ликом). Ипак, нема сумње да рад аутора Милана Стојановића и Ранка Мандића „Ратни крст – Споменица 1941–1945“, *Динар*. бр. 19 (2002), 51–53, пружа изузетно вредан допринос проучавању тог ретког одликовања.

[23] За тај први модел постоји и минијатура од злата. Вероватно је израђена у Великој Британији, на захтев одликованог, а није проистекла из серијске производње.

Уз ту варијанту израђена је и пратећа минијатура истих карактеристика са истоветном врпцом. И она је припадала већ поменутом пољском ветерану из САД (тежина: 2.93 g).

Порекло ове варијанте и њене минијатуре је непознато. Вероватно је настала у Европи јер има све карактеристике одликовања која су се израђивала у континенталној Европи у том периоду (друга половина XX века). Према аналогiji са одликовањима других земаља из тог периода, највероватније је израђена у некој од медаљарских радионица Италије или Француске, те смо се зато одлучили да је овде представимо.

Медаља за храброст

Прве српске медаље за храброст пратиле су учињена херојска дела у ратовима српске државе у другој половини XIX века. Тако су прво установљене (и исковане) Сребрна медаља за храброст за прву годину Српско-турског рата 1876, за њом је ишла Златна медаља за храброст 1877, а након тога и Сребрна медаља за храброст 1877–1878. Такво решење упућује само да су медаље израђиване у току самог рата и да се пропустило да се установи јединствена медаља за показану храброст која би била универзална. Тако су медаље за храброст установљене и за краткотрајни и по Србију по много чему погубан рат са Бугарском 1885/1886, а затим и током Првог балканског рата 1912. године. По изгледу, све медаље из доба Обреновића рађене су по два обрасца (Златна и Сребрна), а само су се године мењале. Пошто постоји велики број варијанти, претпоставља се да су рађене у већем броју аустроугарских и руских медаљарских компанија, јер је само мали број и пунциран.²⁴ Познати српски уметник Ђорђе Јовановић урадио је нацрте за Златну и Сребрну медаљу за храброст за Први балкански рат под утицајем француског академизма, тако да је Краљевина Србија персонификована кроз представу попрсја

жене са дијадемом (Златна медаља) и двоглавог крунисаног орла (Сребрна медаља). Лик жене на Медаљи за храброст наишао је на отпор међу официрима, па је наредне године одлучено да се та ликовна представа замени, иако Златна медаља за храброст из 1912. свакако представља једно од најуспелијих фалеристичких решења у Срба. Обе медаље израђиване су у некој (за нас) непознатој аустроугарској медаљарској компанији.²⁵ Оне су уједно биле и прве универзалне медаље за храброст, без година за ратни сукоб за који су биле додељиване.

У јулу 1913. године краљ Петар доноси указ којим се уводе нове медаље за храброст у Краљевини Србији – Медаља за храброст Милош Обилић, у две класе, златној и сребрној. Генерално, Златну медаљу су добијали официри за „показану и осведочену храброст на бојном пољу”, док су Сребрну медаљу могли стећи подофицири и војници за исто дело.²⁶

На аверсу медаље налази се лик епског јунака Милоша Обилића у романтичарском приказу његовог оклопа у коме се борио у Косовској бици. Фигурална представа дата је у левом профилу и приказана је са већим делом торза. Милош Обилић има чланковити потпуни оклоп и веома карактеристичну кацигу са змајем на челници који излази ван кружне медаље и код већине модела глава змаја представља уједно и алку за повезивање са врпцом. Око Обилићеве главе налази се ћирилични натпис „Милош/Обилић”. На реверсу се налази приказ Карађорђевог звезде са мачевима (крст), а у његовом центру ловоров венац са натписом у два реда „За/храброст”. По први пут оба степена Медаље за храброст идентични су у свему осим у боји (златна и сребрна).

[25] Иако постоји неколико варијанти ових медаља, не постоје довољно поуздани докази да су рађене у Француској. Иначе, познат је немали број додела медаља за храброст оба ранга, које су, иако назначене 1912. године, додељене нешто касније, па су самим тим њихови носиоци добили наредна ликовна решења Медаље за храброст – Милош Обилић.

[26] P. Car, T. Muhić, *Odlikovanja Srbije...*, 380.

[24] P. Car, T. Muhić, *Odlikovanja Srbije...*, 360–365, 368, 372, 376.

Слика 7

Слика 8

Први модел обе медаље урадила је швајцарска медаљарска компанија „Браћа Игенен“ и та медаља је, противно прописима, била нешто мања (30 mm). Ускоро су произвели и модел који је био сасвим у складу са законским решењем (36 mm). Знамо да су ову медаљу, поред „Браће Игенен“, израђивали и „АБ“ и „Делан“ (према њиховим каталозима), као и медаљарске компаније у Краљевини СХС/Југославији. Оно што нас битно ограничава у идентификацији јесте чињеница да су израђиване претежно од бронзе (и неке легуре) која је посребрена или позлаћена. Самим тим не постоје пунце нити потписи на медаљи. Познато је и неколико примерака Сребрне медаље за храброст који су нумерисани (уз француске пунце за сребро), али без жига произвођача. Такође, постоји и посебна варијанта медаље са грешком у писању натписа на реверсу, за шта се тешко може претпоставити да би било допуштено или остало непримећено у било којој медаљарској компанији у Краљевини СХС/Југославији, али нема доказа на основу којих бисмо тај модел могли атрибуирати француској изради (можда је реч о некој компанији у Аустрији или Немачкој). Овде смо се одлучили само за оне моделе за које претпостављамо да долазе из Француске.

– Златна медаља Обилића, велика (36 mm). Одличног квалитета, непознати произвођач. Позлата очувана. Ушица у облику

змаја на шлему, алка кружна. Орденска врпца исправна (црвена), при дну расењена. Постоји и заменица са аплицираном минијатуром медаље (тежина: 21.28 g). Слика 7-8.

– Златна медаља Обилића, велика (36.16 mm). Изузетног, готово УНЦ квалитета, непознатог француског произвођача или последњи модел „АБ“ из Париза. Неуобичајено висок ниво детаља у изради ове медаље. На аверсу је представљен Милош Обилић са шлемом и крилатим змајем који је у ствари ушица изнад медаље. На оклопу се налазе до сада непубликовани детаљи, попут жлебова на ивицама рамених плоча, као и на врату, а целокупна представа делује готово тродимензионално. Слова највише подсећају на калуп „АБ“. Змај је изведен са завидним нивоом детаља. Реверс је као и код осталих модела (нешто другачије слово „а“ у речи „за“), а цела медаља има изузетно висок ниво позлате и нема никакве жигове. Алка је дугуљаста, а врпца је оригинална, црвена, сложена у троугао. Дебља је и тежа од осталих примерака (тежина: 25.86 g). На реверсу постоји паралелни мањи зарез који је вероватно настао као последица ношења гране.

Медаља се налази на грани француског ветерана (вероватно са Западног фронта), који је носи на последњем од четири места. Поред ње носи Ратни крст (1914–1918) са две сребрне и једном бронзаном звездом (недостаје једна или две звезде), Крст за добровољно служење војног рока 1914–1918 (уведен 1935) и Крст ратника (уведен 1930). Врпце француских одличја су по француском моделу ношења зашивене једна за другу, а затим је на крају гране зашивена и троугласта врпца Медаље Обилића. Слика 9-10.

Златна медаља Обилића, велика (35.8 mm). Одличног квалитета, непознати произвођач. Позлата очувана. Ушица у облику змаја на шлему, али са недовољно наглашеним детаљима, па изгледа као правоугаоник. Алка кружна од белог метала. На представи Обилићевог оклопа и шлема нису наглашени уобичајени детаљи, а слова делују

Слика 9

Слика 10

Слика 11

Слика 12

Слика 13

некако „изломљено”. На реверсу је јасно уочљива главна карактеристика модела овог непознатог произвођача: у речи „За” слова су одвојена међусловним размаком, док је у речи „храброст” накривљено слово „А”. Овакве грешке свакако указују на то да медаља не води порекло из подручја где се користи српскохрватски језик (тежина: 21.61 g). Слика 11-12.

– Сребрна медаља Обилића, велика. Одличног квалитета. Рад непознате радионице, без сигнатуре. Ушица у облику змаја на шлему (змај нешто лошије изведен), а алка кружна, већа. Детаљи на оклопу су присутни. Без врпце (тежина: 24.19 g). Ово би могло да одговара изради и каталогу француске фирме „Делан”. Слика 13.

Медаље Црвеног крста

Медаље, као и Орден Црвеног крста, представљали су највише облике признања које је додељивало Српско друштво Црвеног крста.²⁷ Медаља је основана на почетку балканских ратова, септембра 1912. године, и првобитно је имала два разреда: сребрну и бронзану, да би бронзану 1933. године заменила Златна медаља.²⁸

Медаљу је законодавац прописао са веома снажним националним мотивима.²⁹ На аверсу медаље налази се црвено емајлирани равнокраки крст испод којег се дуж обода медаље пружа ловорова гранчица. На дну медаље налази се некрунисани двоглави орао са српским грбом на грудима. У централном делу аверса доминира трака која је подељена на три дела и на којој ћирилицом пише „За услуге/Црвеном крсту/српском“, а испод које се налазе године „1912–13“. На реверсу се налази приказ Косовке Девојке која приноси бокал воде рањеном Павлу Орловићу, док се испод њега налази убијени османски војник. Испод тог приказа налази се година „1389“ у спомен Косовске битке. Пошто је медаља била у употреби све до Другог светског рата, дошло је до мањих промена, па су у појединим емисијама прво брисане године на аверсу, а затим и реч „српском“. Када је 1933. године Златна медаља заменила Бронзану, коначни

Слика 14

Слика 15

текст на аверсу гласио је „За услуге Црвеном крсту“. Једини званични произвођач била су браћа Игенен из Швајцарске, али постоји бар још један. Нема простора за недоумице у погледу порекла тог другог произвођача. Црногорска медаља Црвеног крста рађена је у некој од француских радионица, чији се утицај снажно одражава на следећи описани примерак.³⁰

Сребрна медаља Српског Црвеног крста.³¹ Непознати метал сребрне боје, црвени емајл. Непубликована варијанта. Одличан квалитет. На аверсу се изнад двоглавог орла налази натпис „За услуге Српском Црвеном крсту“ изнад кога се налази емајлирани црвени крст. Емајл је таман и непрозиран. У дну са леве стране стоји сигнатура „Метал“. На реверсу се налази веома детаљна и минуциозно приказана композиција Косовке девојке и Орловића Павла, док је у позадини мртав османски војник. Година „1389“ у дну композиције исписана је знатно дебљим словима која понајвише подсећају на модел Споменице 1914–1918. коју је израдила француска компанија „Шобијон“ (Chobillon). Лоптаста кружна ушица и кружна алка. Медаља је знатно тања од осталих и из официјелне је наруџбине.

[27] Орден Црвеног крста Краљевине Србије израђиван је у већем броју аустријских, а потом и радионици „АБ“ у Паризу, да би касније почео да се израђује у Швајцарској, у производњи „Браћа Игенен“. Постоји велики број модела који су израђивани у оквиру емисија „АБ“ (бар пет), који се доста међусобно разликују у детаљима. Некада је то финална обрада (додатно украшавање делова или целог тела) ордена, некада је то разлика у емајлу, а некада постоје разлике у самом телу ордена (најчешће у надвишењу горњег крака крста, који је код већине примерака отворен, а код неких испуњен). Како та одликовања по правилу нису пунцирана, поставља се питање да ли су мајстори у компанији „АБ“ у Паризу имали превише идеја и времена за израду овако разноликих модела овог ордена или је компанија ангажовала друге француске медаљарске компаније (превасходно током Великог рата) које су остављале свој печат.

[28] Р. Car, Т. Muhić, *Odlikovanja Srbije...*, 536-537.

[29] Мора се указати да је у исто време емитована идентична медаља Црногорског црвеног крста, која се разликовала само у детаљима: реч „српском“ на аверсу је замењена „црногорском“, а грб Краљевине Србије грбом Краљевине Црне Горе.

[30] Siniša Pogačić, *Odlikovanja, Medalje i znakovlje Crne Gore* (Zagreb: Obol, 2000), 67-68. У тој књизи се наводи да је произвођач Ордена Црвеног крста Црне Горе била француска медаљарска компанија „Леметр“ (F. Lemaiter), што би могло посредно да укаже да су они производили и медаљу.

[31] У односу на црногорску медаљу увиђају се велике сличности на аверсу и реверсу, уз разлику у боји црвеног емајла на аверсу и облика година на реверсу.

У чврстој је кутији браон боје, на чијем дну је написано име *BOUILLET Lucien Feuderie*. Оригиналнo без врпце која је вероватно била (у складу са кутијом) по француском систему за качење (тежина: 15.32 g). Слика 14-15.

Споменица за верност отаџбини 1915 – Албанска споменица

Ова Споменица која је популарно прозвана Албанска споменица установљена је априла 1920. године као прва од неколико ратних споменица у Краљевини СХС. Била је намењена свим официрима, подофицирима и војницима, државним званичницима, те припадницима страних мисија и (нешто касније) припадницима црногорске војске који су одступали са српском војском кроз Албанску голготу у зиму 1915/1916. године. По свом значају долазила је одмах иза ордења, те Крста милосрђа и медаља за храброст, а испред свих других медаља и споменица. То је било управо стога што се преживелим учесницима Албанске голготе хтела да ода посебна почаст. Споменица је уређена по нацрту Ђорђа Чарапића Фусека, секретара Канцеларије ордења.³² Албанска споменица спада у најбоља решења српске фалеристике, далеко превазилазећи било коју другу споменицу и готово све медаље које су постојале у Краљевини Србији/СХС/Југославији. Споменица се састојала из два дела (једина таква споменица). Главни део аверса представља двоглави орао урађен од посребреног метала са грбом Краљевине Србије који је само делимично видљив, док се испод њега налази лаворовим венцом оивичен портрет регента Александра у десном профилу. Медаљон је урађен од жутог метала. Око портрета је исписан текст „Својим ратним друговима Александар”. На реверсу медаље који је идентичан аверсу, у кружном медаљону се уместо Александровог лика налази текст „За/верност/Отаџбини/1915”. Изнад се налази

Слика 16

Слика 17

круна која је „зглобом” спојена са главама орлова. Споменица је била веома цењена и престижна, па су тако њени носиоци имали у међуратном периоду своје посебно удружење, што је иначе била привилегија само носилаца ратних ордења (са мачевима).

Као и већина послератних одликовања, званична наруџбина је била упућена швајцарској медаљарској компанији „Браћа Игенен”. И овде опет наилазимо на то да се појављује неколико различитих модела. Из каталога медаљарске компаније „Делан” сазнајемо да су они производили Споменицу и нудили носиоцима да је набаве код њих, како у регуларној величини, тако и у форми двеју различитих минијатура. Вероватно ни то није једина француска медаљарска компанија која је нудила израду ове Споменице. Постоје многи примерци који се разликују у детаљима, у томе који су њихови делови позлаћени или посребрени, или у потпису испод портрета Александра Карађорђевића. По спољном изгледу се изразитије разликују они модели код којих је облик круне другачији: ужи или шири (по узору на тзв. „румунску круну”).

Варијанта са широком „румунском круном” По карактеристикама самог тела осликавања иста као основни модел, само је круна

[32] Тијана Јовановић Чешка, *Ђорђе Чарапић Фусек: животи и дело* (Београд: Историјски музеј Србије, 2018), 96-97.

знатно шира па подсећа на „румунску или белгијску”. Могла би бити хибридни производ француске фирме „Делан” која је позната по таквим крунама у својим каталозима. Основни део одликовања могао би бити производ неке друге радионице, па и „Игенена”. Без врпце (тежина: 18.31 g).³³ Слика 16-17.

Споменица Првог светског рата 1914–1918.

Споменица Првог светског рата (Споменица 1914–1918) установљена је указом регента Александра Карађорђевића у децембру 1920. године и најчешће је додељивана споменица у Краљевини Србији/СХС. Била је искључиво наручена код једног произвођача: „Браће Игенен” у Швајцарској. Право на њу имали су сви војници српске и црногорске војске који су били ангажовани закључно са новембром 1918. године. У пракси је то значило да су готово сви преживели припадници победоносне српске војске (официри, подофицири, војници и војни чиновници) стекли право на ову Споменицу.³⁴ Право на ношење Споменице имали су и сви министри српске Владе из Великог рата, као и посланици Народне скупштине. Такође, према изворном решењу, право на њу имали су и страни представници који су боравили у Србији у периоду 1914/1915, припадници страних санитетских мисија, као и посланици и дипломатски представници савезника.

[33] У каталогу из 1931. године у прилогу (слика бр. 29) може се уочити да њихово решење Албанске споменице има нешто ужу круну у односу на ову коју овде представљамо. Стога би се њихов модел можда пре могао идентификовати са првим представљеним примерком: P. Car, T. Muhić, *Odlikovanja Srbije...*, 444.

[34] У пракси су се дешавала свакаква одступања, пре свега ако се неко ко је имао право на ову Споменицу није затекао у војсци крајем рата. Како су вођени различити спискови за доделу, било је примера да је неко лице било одликовано Албанском споменицом, а не и Споменицом 1914–1918, иако је на њу по аутоматизму имало права. До тога је долазило зато што су постојале различите војне евиденције. Овде је конкретно реч о лицу које је пред крај рата упућено у иностранство на школовање, па га је, иако је био резервни официр, једна војна евиденција водила на списку за добијање Албанске споменице, али га ниједна евиденција није препознала као носиоца друге, опште споменице Великог рата.

Влада Краљевине Југославије јула 1930. године доноси одлуку да на Споменицу имају права и сви припадници француске војске на Солунском фронту, али и они који су учествовали током пропале операције на Дарданелима. Отуд у Француској може да се пронађе толико различитих модела.

Споменицу је ликовно обликовао Ђорђе Чарапић Фусек, канцелар Канцеларије Краљевих ордена.³⁵ Она је урађена као стилизовани једнакостранични крст са закривљеним крацима, по узору на орденски знак Карађорђеове звезде са мачевима. Краци крста се готово спајају, чинећи приказ кружне медаље, у чијем се центру аверса налази лик краља Петра Карађорђевића у десном профилу, оивиченог лаворовим и храстовим венцем. Око портрета владара исписан је кружно текст „Петар I краљ Србије”. На горњем краку крста исписана је година „1914”, а на доњем „1918”. На сваком крају крста стајала је куглица, а кроз ону у надвишењу била је провучена алка за качење Споменице о врпцу. Цео реверс споменице покрива двоглави крунисани орао раширених крила, са српским грбом на штиту на грудима орла и са круном византијског типа у надвишењу орлових глава. Испод репа орла, на крају доњег крака, исписана је година „1915”, на крају левог крака крста пише „1916”, а на крају десног крака „1917”. Врпца о којој је истицана медаља била је пресавијена у троугао и у бојама српске тробојке: црвена-плава-бела. Медаља је у основној верзији кована у месингу и томбаку.

Укупно можемо идентификовати пет произвођача. Поред основног модела (са свим његовим варијацијама у погледу израде: месинг или заступљенији томбак, те облик алке у надвишењу: издужене и округле)³⁶ који

[35] Т. Јовановић Чешка, *Ђорђе Чарапић Фусек...*, 97-99.

[36] И у овој серији се појављује подваријанта са бројем седам на реверсу без цртице по средини. Детаљним прегледом фалеристичког материјала може се уочити да је тај конкретни недостатак у односу на основни модел искључиво последица излизаног калупа, што је довело до тога да се цртица једва може уочити и подувеличавајућим стаклом. Претпостављамо да је варијанта са дужом, издуженом алком каснија варијанта,

је искључиво био присутан међу носиоцима у Краљевини СХС/Југославији и који је израђен у Швајцарској, у медаљарској компанији „Браће Игенен“, постоје још четири модела непознатих произвођача који готово извесно потичу из Француске. Ти примерци у укупној маси фалеристичког материјала заузимају само неколико процената.³⁷ Њихова заступљеност готово је искључиво ограничена на простор Француске, што упућује на закључак да је већи део Француза који су стекли право да понесу Споменицу набавку извршио из француских медаљарских компанија. У раду ћемо покушати да их идентификујемо.

Први модел из Француске по квалитету израде одскаче у односу на остале француске произвођаче, али по приказу детаља надмашује и основни модел. Он је послужио као узор и за остале француске произвођаче и релативно је најзаступљенији међу њима. Овај произвођач има две емисије исте Споменице, које се разликују искључиво у начину на који алка пролази кроз горњи крак крста. Након детаљних анализа, овде ћемо се определити за закључак да је у питању модел медаљарске компаније „Артис-Бертран“ (АБ). Та компанија је Споменицу израђивала мимо званичних поруџбина из Београда.

Чврсто се ослањајући на овај модел, наилазимо на следећи, који се разликује у само неколико детаља, посебно у промеру (мањи је), те у облику слова и дебљем венцу на аверсу. Основна карактеристика овог модела види се на реверсу – не постоји цртица на броју „7“. На основу два доступна каталога, идентификујемо га као модел француске медаљарске компаније „Делан“.³⁸

.....
која је требало да осигура да се Споменица закачена на орденској грани носиоца равна са осталим одликовањима која нису била сва истих димензија.

[37] Грубом апроксимацијом установили смо да на сваких осамдесет до сто Споменица из основне серије дође по један модел другог произвођача.

[38] Оба каталога су из 1931. године. *RUBANS ET DECORATIONS FRANCAISES et ETRANGERES* (Paris: M. Delande, 1931).

Трећи произвођач није идентификован, али има два (са малим разликама) модела. Основна њихова карактеристика је изразито предимензионирана куглица на врху крста, те веће димензије целокупне Споменице у односу на све друге произвођаче.

Четврти француски произвођач је имао један модел (у бронзи и томбаку) и одликује га велика пластичност приказа, али и скраћене дршке мачева и веома специфичне цифре које су коришћене на аверсу (болд). Иза овог модела стоји француска медаљарска компанија „Шобијон“ (Chobillon).³⁹

Модел Артис-Бертра (АБ)

Бронза. Одлично очувана са изузетно оштрим детаљима. Произвођач француска фирма „Артис-Бертран“ (АБ). Незнатно је дебљи од основног модела „Браће Игенен“. Ову медаљу одликује изузетна пластичност приказа, тј. висок ниво детаља и саме оштрине. Краци крста су нешто ужи, а мачеви некако више долазе до изражаја због незнатно веће дебљине. Највидљивија карактеристика овог модела је сужена лоптаста ушица кроз коју пролази велика округла алка. Поред тога карактеристичан је и фонт, који је нешто већи у односу на основни модел. Највећа разлика је у слову „Е“ које је отворено, а постоје и две грешке у натпису. Уместо римског броја „I“ на медаљи заправо стоји „L“ а уместо „j“ стоји обрнуто постављен знак за полуглас „jer“.

[39] Потврду идентификације модела за две компаније имамо у њиховим каталозима, док је идентификација највеће француске компаније „АБ“ ишла нешто теже. Иако је било познато да је вероватно, поред великог броја српских/југословенских одликовања та компанија имала у својој понуди и ову Споменицу, није била обухваћена нити једним доступним каталогом, посебно не сликом. Ипак, чињеница да је заступљенија од осталих израђених у Француској и да је послужила као узор за њих, указивала је да је вероватно у питању израда „АБ“. Забуну уносе каталози компаније „Делан“, јер је због изузетне сличности аверса тешко разликовати њихов модел од претпостављеног модела „АБ“. Ипак, анализом пре свега венца који окружује лик краља Петра, те куглица на краковима крста, утврдили смо да су у питању различити модели. И овде смо у прилици да коригујемо и допунимо раније публикувано истраживање: Ратомир Миликић, „Сто година од Споменице Првог светског рата (1914–1918) – типологија познатих модела“, *Нумизматичар* 36 (2018), 139–155, где је први модел био погрешно атрибуиран компанији „Делан“, а у питању је заправо модел „Артис-Бертрана“.

Слика 18

Слика 19

Слика 20

Такође, приметна је разлика у броју „4” који је врло отворен. На аверсу је венац који окружује лик краља Петра тањи и непрекинут. На реверсу је представа грба урађена више тродимензионално са израженијим штитом и оцилима, а постоје и разлике у облику репа двоглавог орла у односу на основни модел. Врпца је троугласта, 40 mm, у бојама српске тробојке. Боје врпце се унеколико разликују од основног модела, пре свега у нијансама плаве. Конкретни примерак је извесно припадао француском носиоцу, пошто је у питању један од два система ношења одликовања у Француској. Пречагица са две куглице је служила као систем за ношење на униформи. Овај модел постоји у посребреној верзији, што је противно прописима, али је носилац могао сам то да тражи од медаљарске компаније (димензије: 40 x 41 mm; тежина: 25.80 g). Слика 18-19.

Иста у свему као и претходна, израђена од бронзе, али је на куглици у надвишењу горњег крака заварена још једна, нешто већа куглица кроз коју пролази кружна алка. Такво решење вероватно је уведено како би се на орденским гранама изравнала ова Споменица са осталим француским медаљама.

Ово је други модел Споменице коју је урадио „АБ”. Врпца за ношење постављена је на типично француски начин, односно једноставно је провучена кроз алку без пресавијања. Боје на врпци су веома живе. На полећини врпце налазе се две игле којима се Споменица качила на униформу (одећу) (тежина: 28.66 g). Слика 20.

Модел „Делана”

Полирана бронза. Одличан квалитет. По карактеристикама приказа аверса (лика краља Петра, облика слова, као и облика укрштених мачева) модел париске медаљарске компаније „Делан” снажно се ослања на изворни модел „Игенена”. Текст је урађен по узору на модел „АБ”, па уместо римског броја „I” на медаљи заправо стоји „L”, а уместо „j” обрнуто постављен знак за полуглас „јер”. Приметна је већа пластичност свих детаља на аверсу. То се односи на године које су незнатно другачије од првог модела и нешто су мање. Ловоров венац је пунији у односу на све познате моделе и веома је пластично урађен, уз изразито наглашене укрштене траке на делу венца испод лика краља Петра. Реверс је урађен најприближније моделу „АБ”, уз незнатно смањени грб са четири

оцила на грудима дво-главог орла. На броју 7 не постоји цртица. По спољним карактеристикама у потпуности одговара моделу „АБ”, а то се посебно односи на сужену лоптасту ушицу кроз коју пролази велика округла алка. Врпца је исправна, али вероватно модерна (димензије: 39.5 x 40.5 mm; тежина: 23.93 g). Слика 21-22.

**Модел нејошњој
(француској
произвођача)**

Неполирана бронза. Ова и следећа варијанта овог модела представљају рад неког непознатог, највероватније произвођача из Француске (где су ова и следећа медаља набављене). Модел одликује несразмерна лоптаста ушица. Овде су присутне две варијанте, она где је ушица директно насађена на медаљу и она где се ушица налази на мањој куглици (наредна медаља). Одлично стање. Избор материјала за израду, као и оштро засечене странице крста, одају нешто слабији утисак од претходних француских модела. С друге стране, велика куглица (5 mm) која визуелно привлачи пажњу јасно помаже у идентификовању модела. Мачеви су у овом решењу нешто дужи него код осталих модела и износе 40 mm (наспрам 38 mm), а дршке су тање и са мање детаља. Ушица је у обе варијанте лоптаста и пренаглашена, а кроз њу пролази кружна алка. Слова су урађена по узору на модел „АБ” и без значајнијих одступања у типу фонта.

Портрет краља Петра има наглашен кукасти нос. На реверсу је приметно одсуство детаља, што се пре свега може уочити на штиту грба и на круни. Код овог модела постоје и разлике у облику репа двоглавог орла у односу на основни, официјелни модел. Медаља има куглицу директно на

Слика 21

Слика 22

горњем краку крста и троугаону врпцу у бојама српске тробојке (са неправилним, тј. обрнутим редоследом боја), где је плава боја у конкретном случају испрана (димензије: 41 x 45 mm; тежина: 21.24 g).⁴⁰ Слика 23-24.

Варијанта модела истог произвођача од истог материјала израде са две разлике. Куглица на врху стоји на ножици, односно на мањој куглици (вероватније каснија варијанта модела), и врпца за ношење је постављена по типичном француском начину, где је једноставно провучена кроз алку без пресавијања. Видљиве су рупе кроз које су пролазиле две игле којима се Споменица качила на униформу (одећу). И овде је редослед боја замењен (тежина: 23.03 g). Слика 25.

Модел „Шобијона”

Модел постоји у тамној бронзи и урађен је у месингу. Основна одлика модела су скраћене дршке мачева и предимензионирана година на аверсу. По ликовним

[40] Од интереса за идентификацију могла би бити чињеница да је истоветан примерак Споменице пронађен међу предметима које се у Француској продају из рестлова фирме „Делан”. Да ли је то био њихов други модел или је, што је вероватније, та Споменица била у њиховом фондусу, а није потицала из њихове радионице, не може се тачно одредити.

Слика 23

Слика 24

Слика 25

представама ослања се на основни, званични модел, али по натпису на модел „АБ”. Мачеви имају скраћене дршке, а на аверсу се налазе несразмерно велике цифре којима су исписане године. Слова на аверсу око лика краља Петра су нешто пунија од модела „АБ”. На реверсу је изузетно пластично приказан двоглави орао. Године на реверсу су мање, али нешто плиће урађене. Ушица је скраћена и лоптаста, са великом

кружном алком, о коју је обешена врпца са бојама српске заставе. Врпца је оригинална, троугаона, у јарким бојама (димензије: 40.5 x 41.5 mm; тежина: 26.08 g). Према каталогу из 1933. године, ова верзија одговара француској фирми „Шобијон”. Слика 26-27.

Иако су у раду посматрана одликовања (медаље) која су имала званичан карактер, постоји још једна медаља (жетонског типа) која нема утемељење у законским прописима Краљевине Србије/СХС/Југославије, али ипак, са великом извесношћу, потиче из Француске. Овом приликом ћемо је презентовати заједно са осталим, напред наведеним.

Слика 26

Слика 27

Династичка медаља Обреновића⁴¹

Пресовани бели лим/метал.

Ознака/медаља/токен, величине 45x24 mm представља донекле стилизован грб династије Обреновић. У центру се, на штиту, налази

[41] Ова конкретна медаља до сада није била публикована у научној и стручној литератури.

Слика 28

крунисани двоглави орао са овалним штитом на грудима са четири оцила. Око штита су драперије и хермелински плашт који се на левом и десном крају завршавају свезани украсним гајтанима, док се у надвишењу налази још једна круна са крстом и малом кружном алком која је налемљена за крст. Испод штита на ленти стоји девиза династије Обреновић: „*Tempus et meum ius*” (Време и моје право).

Противно хералдичким правилима лента се повија нагоре, а не надоле или у страну. Претпостављамо да је медаља највероватније у вези са делатношћу краљице Наталије Обреновић, па отуд спада или у сам крај XIX века или у време непосредно након свргавања њеног сина краља Александра Обреновића, током прве деценије XX века. Очигледно је била предвиђена за ношење на врпци. Набављено у Француској (тежина: 4.88 g). Слика 28.

До сада опсервирана одликовања за које постоје докази или индиције да су произведени мимо званичних државних набавки у Француској указују на веома живу и разгранату производњу српских/југословенских одликовања у тој земљи. На основу каталога „АБ” из 1912. године можемо закључити да су и пре но што су званично добили ексклузивна права израде српских одликовања (у времену Великог рата) они

већ производили све српске ордене (Орден Карађорђеове звезде, Орден белог орла и Орден Светог Саве). Каталог фирме „Делан” из 1931. године открива још шири дијапазон који је (мимо државних набавки) израђивала та француска компанија: поред свих одликовања из времена Краљевине Србије (нема доказа да су радили и на Ордену југословенске круне), они таксативно наводе да израђују Крст милосрђа, Албанску споменицу, Медаљу за храброст Милош Обилић, Споменицу 1914–1918. и медаљу за војничке врлине.⁴² Слика 29.

Из анализе представљеног и доступног фалеристичког материјала може се извести закључак да су бар три француске медаљарске компаније доказано производиле одликовања Краљевине Србије/СХС/Југославије и да их можемо идентификовати. То су „АБ”, „Делан” и „Шобијон”. Такође, постоје докази да је бар још једна, ако не и више, француских компанија била укључена у производњу одликовања Краљевине. Кровна производња се одвијала у компанији „АБ”, која је већину (али не и сва) одликовања Краљевине Србије/СХС/Југославије производила по званичним наруџбинама из Београда, бар у једном периоду. Она одликовања која није званично производила, претпостављамо да је освојила у својој производњи за потребе француских носилаца, а да су њене моделе следили и друге француске медаљарске компаније. Нешто тежи задатак представља идентификовање произвођача одликовања Црвеног крста, јер је пракса медаљарских компанија у Француској била таква да те производе нису публиковале у својим стандардним каталозима. Зато се може десити да се проналаском неког од специјализованих каталога утврди зашто постоји толико различитих варијанти Ордена Црвеног крста, које без сумње носе одлике француске производње. Из нашег истраживања се

[42] Ова последња није идентификована у фалеристичком материјалу, а одсуство њеног цртежа или скице у самом каталогу то додатно отежава.

може закључити да су француске медаљарске компаније „одговорне“ за највећи број модела српских/југословенских одликовања, као и за неке од примерака који нису били у складу са законским оквиром и статутима одликовања. Такође се мора узети у обзир и могућност копродукције неколико медаљарских компанија у Француској (заједничка производња делова, размена калупа и података и сл), али то је доказано само на једном примерку Ордена Светог Саве који смо представили у претходном делу истраживања. Код медаља је то знатно компликованије, јер не постоји пунцирање делова, али се стиче утисак да је модел који је израдио „АБ“ увек служио као узор или полазна основа и за друга решења код француских медаљарских компанија. Најбољи пример за то свакако представља Споменица 1914–1918.

Извори и литература

Интернет сајтови

<https://www.emedals.com/>

Периодика

Српске новине, 1913.

RUBANS ET DECORATIONS FRANCAISES et ETRANGERES. Paris: M. Delande, 1931.

Литература

Ацовић Драгомир. *Слава и часџ – одликовања међу Србима, Срби међу одликовањима*. Београд: Службени гласник, 2013.

Јовановић Чешка Тијана. *Ђорђе Чарайић Фусек, Секретар Канцеларије краљевских ордена*. Београд: ИМС, 2018.

Маричић Душанка. *Одликовања Црне Горе, Србије и Југославије 1841–1960*. Београд: Војни музеј, 1994.

Milikić Ratimir. „Dodele odlikovanja Kraljevine Jugoslavije u emigraciji 1941–1945”. *Istorija 20. veka* II (2017), 85–99.

Миликић Ратомир. „Неофицијелни француски произвођачи српских/југословенских одликовања до 1941. године: Део први – Ордење”. *Зборник радова Народног музеја* LV (2025), 49–69.

Миликић Ратомир. „Прилози за историју српске фалеристике у Другом светском рату”. *Зборник радова Народног музеја* LIII (2023), 27–44.

Миликић Ратомир. „Сто година од Споменице Првог светског рата (1914–1918) – типологија познатих модела”. *Нумизматичар* 36 (2018), 139–155.

Пилетић Мила. *Одликовања југословенских народа XIX и прве половине XX века (до 1941) из збирке Војног музеја у Београду*. Београд: Војни музеј, 1987.

Pogačić Siniša. *Odlikovanja, Medalje i znakovlje Crne Gore*. Zagreb: Obol, 2000.

Prister Boris. *Odlikovanja*. Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, 1984.

Стојановић Милан и Мандић Ранко. „Ратни крст - Споменица 1941–1945”, *Динар*. бр. 19 (2002), 51–53.

Филиповић Мирјана и Поповић Марко. *Ордење и медаље Србије и Црне Горе – збирка Марка Појовића*, Београд: Музеј града Београда, 1979.

Car Pavel i Muhić Tomislav. *Odlikovanja Srbije i Jugoslavije od 1859. do 1941*. Vienna: Verlag Militaria, 2009.

Car Pavel i Muhić Tomislav. *Serbian and Yugoslavian Orders and decorations from 1859. to 1941*. Vienna: Verlag Militaria, 2009.

Unofficial French Manufacturers of Serbian and Yugoslav Decorations until 1941

Part Two – Medals and Commemorative Badges

This article examines the production of decorations (medals and commemorative badges) of the Kingdom of Serbia and, subsequently, of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia in France. The French medal-making company Arthus-Bertrand began manufacturing Serbian decorations immediately prior to the Great War, most likely following the visit of King Peter I Karadorđević to France in 1911. After the war, however, the company gradually lost its dominant position, and its role was eventually reduced to the production of individual medals. The principal production of decorations for the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia shifted to the French-speaking part of Switzerland, while shortly before the Second World War companies within the Kingdom of Yugoslavia also became involved in the manufacture of orders and medals.

In addition to officially designated manufacturers, surviving material evidence indicates that certain decorations were produced by other medal-making firms. This study identifies such companies operating in France. On the basis of extensive phaleristic material preserved in several museum and private collections in Serbia and abroad, partially preserved archival documentation (including manufacturers' catalogues), and the analysis of rare hallmarks and physical characteristics, the study has identified at least three French manufacturers of Serbian and Yugoslav decorations active in the period up to 1941. Moreover, there are

strong indications that at least one additional French company may have produced decorations for the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia.

In addition to Arthus-Bertrand, the article identifies two further unofficial French manufacturers of decorations of the Kingdom of Serbia and of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The Parisian medal-making firm Delann appears to be the source of a considerable number of orders and medals found in collections and previously catalogued as products of an "unknown manufacturer." The French company Chobillon, in turn, was responsible for some of the rarest surviving examples of decorations of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia.

These "unofficial" decorations produced by the two aforementioned French firms, as well as those manufactured by Arthus-Bertrand without formal state commission, were not intended for Yugoslav citizens. Rather, they were primarily produced for French nationals and other citizens of Western European countries who had been officially decorated by the Kingdom of Serbia or the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia. Such recipients were able to purchase additional specimens of the medals or commemorative badges they had formally received. This practice accounts for the provenance of numerous examples preserved today in public and private collections.

Ratomir Milikić PhD